

RUSKÝ IMPERATIV S OSLABENÝM LEXIKÁLNÍM VÝZNAMEM A JEHO ČESKÉ EKVIVALENTY

Helena Flídrová

Smyslem konfrontační lingvistiky není jenom zkoumání shod a zejména rozdílů mezi dvěma nebo více jazyky, ale také zkoumání komunikativní kompetence mluvčích používajících porovnávané jazyky.

I. Poldauf, žák V. Mathesia, rozvinul do hloubky konfrontační přístup ke zkoumání jazyků. Na základě postupu od obsahu k formě zdůrazňoval zejména srovnávání s češtinou jako naší mateřštinou a upozornil přitom na často jemné nuance v oblasti fungování jazykových prostředků.

Tak např. ve své stati "Třetí syntaktický plán" se zmiňuje mimo jiné o subjektivně modálních emocionálně hodnotících větách obsahujících různé modální částice. Na materiále češtiny ukazuje rozdíl mezi větami citově zabarvenými a větami citově neutrálními, jako např. *Abychom šli!* ve srovnání s *Pojďme!* nebo *Jen abys neupadl!* ve srovnání s *Neupadni!* atp.

V tomto příspěvku se budeme zabývat ruskými imperativy s oslabením nebo ztrátou lexikálního významu, které nabývají povahy částic, citoslovcí nebo modálních slov a které také vnášejí do textu subjektivizační významy typické pro třetí syntaktický plán. Jsou příznačné zejména pro hovorový styl, přidávají větám expresivní zabarvení, a patří proto k obtížnějším jevům z hlediska jejich překladu do češtiny.

1. K častým imperativům s oslabeným lexikálním významem se řadí imperativy *смотри/те*, méně často *гляди/те* ve funkci modálních částic ve spojení s imperativem nebo indikativem plnovýznamového slovesa; celá konstrukce má pak význam varování.

Např. *Смотри не упади! Смотри упадешь! Не разбей смотри! Гляди не проболтайся! Смотри потаранивайся!* aj.

Českými ekvivalenty těchto konstrukcí jsou jednak konstrukce s imperativy, jednak bez imperativů, pouze s částicemi.

Z imperativů se zde vyskytuje zejména *dej pozor*, v hovorové češtině pak také *hleď* nebo *koukej*, kde ovšem již také dochází k oslabení lexikálního významu.

Např. *Dej pozor / hleď / koukej ať neupadneš! Dej pozor, ať se nepodřekneš! Hleď si pospíšit!* atp.

S částicemi: *Ať neupadneš! Jen ať neupadneš! Jen abys neupadl! Že upadneš!*

Někdy jsou ekvivalenty konstrukcí se *смотри* české konstrukce s tzv. emocionálním dativem. Např. *Смотрите учитесь хорошенько!* – *Ať se mi pěkně učíte!* nebo *Ты смотри не ходи туда!* – *Nechod' mi tam! Ať mi tam nejdeš!*

2. Dalším imperativem, který již nabyl povahy částice, je *давай/те* pojící se jako součást analytického imperativního tvaru s indikativem 1. os. pl. nebo s infinitivem. Celá konstrukce pak vyjadřuje nejčastěji návrh nebo výzvu ke společnému ději, např. *Давайте споем! Давайте молчать!*, může se však jednat i o výzvu pouze k 2. osobě, sr. např. *Давай спать!* ve významu *Spěme!* i *Spí!*

Setkáváme se i s případy, kdy se částice *давай* pojí pouze s příslovným výrazem, tj. kdy chybí slovesné vyjádření analytického imperativního tvaru. Např. *А ну, давайте за стол!* (místo *Давайте сядем за стол!*).

Českými citově neutrálními ekvivalenty ruských analytických imperativů jsou imperativy typu *Spěme. Mlčme. Zazpívejme si. Sedněme si.* atp. Avšak v běžně mluveném jazyce se nejčastěji setkáváme s překladem částice *давай* pomocí české imperativní částice *pojď/te, pojďme*, která se pojí s infinitivem nebo indikativem plnovýznamového slovesa. Takže např. ruskému *Давайте споем* bude v češtině odpovídat *pojďte/pojďme si zazpívat* nebo *pojďte, budete zpívat*.

Sr. další příklady: *Давай будем переписываться.* – *Pojď/te si dopisovat.* *Давайте построим палатку.* – *Pojďte si postavit stan, Pojďme, postavíme si stan.* *Давай погуляем по набережной.* – *Pojď se projít po nábřeží.*

Překlad těchto konstrukcí pomocí českého *pojď/te, pojďme* svědčí zároveň o tom, že i v češtině ztrácí imperativ *pojď* svůj lexikální význam a nabývá funkce částice vybízející ke společné účasti na ději (upozorňuje na to např. O. Leška v Ruské gramatice I). Také M. Grepl hovoří u tvarů *pojď/te* o ztrátě lexikálního významu; podle jeho názoru vyjadřují jen gramatický význam vybízející. Spojení *pojď/te* s infinitivem v hovorové češtině pokládá pak za speciální "analytické" formy imperativu.

Neslovesné konstrukce typu *Давайте за стол* mají český ekvivalent buď také neslovesný (např. *A teď ke stolu!*), nebo s indikativem nebo imperativem slovesa (*A teď půjdeme* nebo *pojďme ke stolu*).

V hovorové ruštině jsou časté také konstrukce s inkluzivním imperativem ve formě tázací. Např. *Давай поменяемся? Давай в пять встретимся?* Jim

v češtině odpovídají konstrukce s částicí *že*, např.: *Že bychom se vyměnili? Že bychom se sešli v pět?*

3. Podobně jako v češtině tvar *pojď/te, pojďme* ztrácí do jisté míry svůj lexikální význam a přibližuje se částici také ruský imperativ *пойдем*. Je to možno pozorovat jednak na výše uvedených příkladech (např. *Давай погуляем по набережной* může mít podobu také *Пойдем погуляем по набережной*, což svědčí o blízkosti částic *давай* a *пойдем*), jednak v takových konstrukcích hovorové ruštiny jako např. *Пойдем сходим посмотрим?*, kde sémantická blízkost sloves *идти* a *сходить* svědčí o tom, že *пойдем* zde má pouze charakter částice vyběžící ke společné účasti na ději.

4. Dále se k imperativům s oslabením nebo ztrátou lexikálního významu řadí imperativ *дай/ме*, příp. ještě s částicí *-ка* – *дай-ка*, který má funkci výzvnové částice (synonymní s *дай* je v tomto významu částice *ну-ка*). Českým ekvivalentem tohoto imperativu je většinou také imperativ s oslabeným lexikálním významem, a to *ukaž/te* nebo *počkej/te*.

Např. *Дай, я погляжу.* – *Укаж, подивám се.* *Почкей, подивám се.* nebo *Дай-ка, я взвешу тебя.* – *Укаж / počкей, я те звážим.*

V některých případech se imperativ *дай* do češtiny nepřekládá a význam celé konstrukce se vyjadřuje pouze explicitním užitím osobních zájmen a inverzním slovosledem. Např. *He ходи, дай я схожу.* – *Ты неходи, půjду ја.* (není ale vyloučen ani překlad pomocí *počkej*: *Nechoď, počkej ја půjду.*)

Částicí *дай* se však může mnohdy mluvčí obrátit také sám k sobě. Např. *Дай, думаю, зайду.* – *Повидам си, зайду.* / *А со kdybych зашел. Дай nonпробую.* – *Со když to zkusím.* Tyto příklady uvádí již A. V. Isačenko; jedná se podle jeho názoru o výzvnový tvar 1. os. sg. s odstínem nerozhodné pobídky k ději, kdy je mluvčí současně autorem i adresátem výzvy (sr. také Přfruční mluvnice ruštiny pro Čechy II).

5. Ve funkci výzvnových částic se užívá také imperativů *подожди, погоди, постой*, jimž v češtině odpovídá pouze imperativ slovesa *počkat*. Např. *Подожди, я тебе что-то скажу.* – *Почкей, něco ти řekну.* *Погоди, чем ты недоволен?* – *Почкей, с čím nejsи спокоjen?* *Постой, как это тогда было?* – *Почкей, как то tehdy было?*

6. Dalšími imperativy s oslabeným lexikálním významem jsou *слушай/ме, послушай/ме* na počátku věty. V češtině jim odpovídají časté imperativy sloves *poslyš/te, poslechni/ěте, ale i koukej/te, koukni/ěте, hled/te, podívej/te*. V. Šmilauer je řadí k citoslovcím volním, a to povzbuzovacím. M. Grepl hovo-

ří o kontaktovému imperativu, kdy se jedná o navazovací signály zprostředkující kontakt mezi mluvčím a adresátem.

Např. *Послушай, оставь меня в покое!* – *Koukni, nech mě na pokoji!* *Послушай, будь друг, ты мне помогу!* – *Poslechni / koukni / podívej / ukaž, že jsi přítel a pomoz mi.*

7. Častěji se však na počátku věty nebo samostatně vyskytují imperativy dalších sloves, mající platnost modálních částic nebo citoslovců; vyjadřují podiv, nedůvěru nebo pochybnost a kromě svého lexikálního významu pozbývají také své výzvové platnosti. Do češtiny se překládají hovorovými inkluzivními imperativy nebo jinými výrazy v platnosti citoslovců nebo modálních slov.

Např. *Глядите-ка, чего захотела!* – *Podívejme se, čeho se jí zachtělo!*; *Подумайте!* – *Hleďte!* *Подívejte/се!* *То же ае!* ; *Скажете!* – *Podívejme se!* *Неповiдejte!* *Вида!*; *Скажете на милость!* – *Podívejme se!* *То се подiвeйте!*; *Помилуй/те!* – *Со тe / вaс то нападa / Ае просiм вaс!*; *Помилуй, кто тебе сказал такую глупость!* – *Ае kdo ti, просiм тe, řekl takovou hloupost?*

8. Některé imperativy mají platnost jakýchsi modálně fázových citoslovců. Týká se to imperativů *иди, брось*, příp. *не говори*, jimž v češtině odpovídají imperativy *jdi* nebo *běž* také se ztrátou lexikálního významu.

Např. *Иди ты, меня не обманешь!* – *Jdi, mě neobelžeš!*; *Да брось ты!* – *Ае jdi!*; *Да брось ты эти выдумки!* – *Jdi mi s takovými nápady!*; *Да не говори, это тебе наверное приснилось!* – *Ае jdi / běž, то се ti muselo zdát!* Českému *Ае jdi* však často odpovídá v ruštině pouze spojení s částicí *Да что ты!*

9. K oslabení lexikálního významu a do jisté míry také ke ztrátě výzvové platnosti dochází u imperativů ve funkci vsuvek, jimiž se vyjadřují různé druhy navazování kontaktu mluvčího s adresátem nebo které mají funkci udržování těsnějšího kontaktu s adresátem. V ruštině se těchto imperativů užívá od většího počtu sloves než v češtině, jsou tedy rozmanitější. V češtině jim odpovídá buď také imperativní vsuvka, nebo tvar indikativní ve funkci vsuvky.

Např. *И я его, представь себе, не узнал. А я jsem ho, представ si то, не познал.*

Český ekvivalent *представ/те si* odpovídá nejen ruskému *представ/те себе*, ale i *вообрази/те, подумай/те*.

Dále se v ruštině vyskytují např. tyto imperativní vsuvky: *поверь/те – věř/те, заметь/те, обратите внимание – všimněte si, посудите сами, согласись, согласитесь – uznej, uznejte* aj.

Imperativní vsuvka *пойму/те*, jejímž českým ekvivalentem je *pochop/te*, bývá častěji překládána indikativními vsuvkami *víte, rozumíte*.

Některé imperativní vsuvky mají vedle funkce navazování nebo udržování kontaktu s adresátem zároveň funkci zdvořilostních rčení. Týká se to vsuvek *простите, извините, извините за откровенность, позвольте*. V češtině jim odpovídají jednak také imperativní vsuvky, jednak již lexikalizované výrazy. Např. *promiňte, dovoďte, prosím o prominutí, s prominutím, promiňte mi mou upřímnost, s odpuštěním, s dovolením, račte odpustit* (zast.) aj. Např. *Это вы, простите, не понимаете. – Тому вы с prominutím nerozumíte*.

Jestliže se vsuvky *извините, простите* vyskytují na počátku věty, slouží k upoutání pozornosti a navázání kontaktu a mají zároveň význam jakéhosi zdvořilého oslovení.

Např. *Простите, как ваша фамилия? – Promiňte, jak se jmenujete?*

Простите, где здесь вокзал? – Promiňte, kde je zde nádraží?

Stejnou platnost má na počátku věty ruské spojení *скажете, пожалуйста*, jemuž v češtině odpovídá výraz *prosím vás*.

Časté jsou také imperativní vsuvky tvořené inkluzivními imperativními tvary v neosobním užití, jako např. *допустим, положим, предположим, скажем*, které vyjadřují nějaký předpoklad nebo libovolně zvolený příklad, příp. naznačují subjektivnost vlastní formulace, pozbývají tedy také výzvové platnosti. V češtině jim odpovídají imperativy *dejme tomu, předpokládejme, řekněme*.

Např. *Допустим, что эти линии параллельны. – Dejme tomu, že tyto čáry jsou rovnoběžné*.

10. Pokles lexikálního významu a zároveň ztrátu výzvové platnosti pozorujeme také u zastaralých hovorových imperativních spojení ve zvolacích větách typu *Сохрани бож/боже! Упаси бог! Боже упаси! Черт поберу! Черт тебя поберу!* Těmto již citoslovečným výrazům odpovídají v češtině podobné konstrukce, a to *Chraň bůh! Nedej bože! Čert to vem! Čert aby to vzal! Čert aby tě vzal!* Ztráta výzvového významu je v těchto konstrukcích dána charakterem adresáta, nejedná se totiž o živé bytosti, které mají předpoklady výzvě porozumět.

11. Okrajově se k imperativům s poklesem lexikálního významu řadí také citoslovce slovesného původu *здрастеву́/те, прощай/те*, jichž se užívá jako pozdravů. Kromě českých ekvivalentních pozdravů, jako *dobry den, buď zdráv, sbohem*, je v běžně mluveném jazyce ekvivalentem ruského *прощай* české *měj se*.

Např.: *Ну ты прощай, до завтра! – Так се мѣй, зѣтра се увидѣме!*

Jak bylo možno pozorovat, u většiny uvedených příkladů užití imperativů se jednalo pouze o oslabení nebo ztrátu jejich lexikálního významu a přechod od sloves k částicím, citoslovcům nebo modálním slovům; výzvolná platnost však zůstávala zachována. Někde však docházelo současně také ke ztrátě výzvolné platnosti, zejména u imperativů citoslovecného charakteru, jako např. *Бог сохрани!*, *Черт побери!* nebo *Подумайте!*, *Скажите!* ve smyslu *Podívejme se!*, *Vida!*, jichž se užívá často samostatně a jimž i v češtině odpovídají citoslovce, nebo u imperativů ve funkci vsuvek.

S úplnou ztrátou lexikálního významu a současně se ztrátou výzvolné platnosti se můžeme setkat také v dalších případech. Jedná se zejména o imperativní částice jako součásti opisného vyjádření slovesného přísudku užívaného v hovorové ruštině. Patří sem především imperativy *знай*, *давай* a *возьми* ve funkci částic.

Částice *знай* ve spojení se slovesem nedokonavého vidu vyjadřuje ustavičnost děje s citovým odstínem výčitky. Např. *Он знай кричит. Он то и знай останавливался.* Českým ekvivalentem je zde buď opakovaný přísudek, nebo spojení s příslovečným určením. Např. *Он крѣичи а крѣичи. Он пошад / стале / jen а jen крѣичи. Он се пошад / стале заставовал.*

Částice *давай* ve spojení s infinitivem vyjadřuje počátek intenzivního děje. Např. *Он испугался и давай бежать.* Český ekvivalent obsahuje fázové sloveso, např. *Lekl se а dal se do бѣгу / зачал утѣкат.*

Částice *возьми* ve spojení s transponovaným imperativem se užívá k vyjádření nečekaného děje. Např. *Собака возьми да и укуси меня. А он вдрызг возьми да пригласи меня к себе на вечер.* Českým ekvivalentem této částice je hovorové příslovce *zničehonic*. Např. *А ten pes мѣ зničehonic kousl. А он мѣ наједноу зničehonic позвав к собѣ на вечер.*

Závěrem můžeme shrnout, že imperativy s oslabením nebo ztrátou lexikálního významu, které přidávají větám expresivní zabarvení, se vyskytují jak v ruštině, tak v češtině; v ruštině však v poněkud větší míře (v češtině jim totiž mnohdy imperativ neodpovídá) a jsou tvořeny od většiny počtu sloves.

Literatura:

GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny, SPN, Praha 1986.

ISAČENKO, A. V.: Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, Морфология II, SAV, Bratislava 1960.

POLDAUF, I.: Srovnávání s mateřštinou při vědeckém zkoumání jazyků.

In: Sb. VŠP v Olomouci, Jazyk a literatura, SPN, Praha 1954, s. 45–72.

The Third Syntactical Plan. In: Travaux linguistiques de Prague 1, Prague 1964, s. 241–255.

Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II, SPN, Praha 1979.

Russkaja grammatika I, Academia, Praha 1979.

Russkaja grammatika II, Nauka, Moskva 1980.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba, SPN, Praha 1960.

Tento příspěvek byl přednesen 19. 6. 1996 na konferenci věnované památce I. Poldaufa "Konfrontační přístup k jazyku", kterou pořádala Katedra anglistiky a amerikanistiky Filozofické fakulty UP v Olomouci.